

פתרון הבחינה

היסטוריה

קיץ תשע"ט, 2019, שאלון: 22382
מוגש ע"י צוות המורים של "יזאל גבע"

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

מלחמת העולם הראשונה וגיבוש גבולות במזרח התיכון

הנבחנים נדרשו לענות על שתיים מהשאלות 1-3

שאלה 1- שלב ההקצאה – מלחמת העולם הראשונה וחלוקת המזרח התיכון / גזעון ביגור

סעיף א'

הדרישות של הערבים במכתבי מק-מהון היו בסופו של דבר ההתחייבות הבריטית שקיבלו – קבלת הכרה וזכות לעצמאות במסגרת מדינה ערבית שתשתרע על כל השטחים הערביים של האימפריה (אותם אזורים שסוכמו בהמשך בהסכם סייקס-פיקו כאזורי השפעה צרפתי-בריטי).

ההתחייבויות של הערבים במכתבי מק-מהון היו הדרישה הבריטית מהם – הקמת כוח צבאי ערבי שיפעל באזור חצי האי ערב ועבר הירדן המזרחי, ויסייע לבריטים לגרש מהאזור את העותומאנים. הבריטים ביקשו לנצל מתיחות ארוכת שנים בין משפחת חוסיין לבין שליטי האימפריה, ורצו דרכה להמריד את ערביי חצי האי ערב כנגד האימפריה.

ההתייחסות במכתבים אלה לשאלת א"י:

הבריטים הכירו בשאיפה הלאומית הערבית אך הסתייגו מראש משני אזורים: מחוזות שהיו אינטרס של צרפת (ובהמשך יקבלו ביטוי בהסכם סייקס-פיקו); חלקי סוריה שאינם נחשבים "ערבים טהורים". לפי הבריטים, מדובר בשטחים שנמצאים מערבית למספר מחוזות ביניהם "מחוז דמשק".

התפתח ויכוח סביב פרשנות למושג מנהלתי שנעשה בו שימוש במכתבים –

במכתבים סוכמה החרגה של האזור "מערבית למחוז דמשק" – הבריטים נעזרו במונח העות'מאני למחוז – **ווילאת** אך הפרשנות שלו הייתה במחלוקת:

- הבריטים - הבינו את המושג ווילאת כפרובינציה, כלומר אזור מנהלתי רחב. לפי כך ווילאת "דמשק" משתרעת על אזור המתפרס מדמשק, לעבר הירדן עד מפרץ עקבה בדרום - ומערבית לו - א"י. וכך – לא תהיה שייכת לערבים. לדבריהם א"י כלל לא נזכרה במכתבים באופן ישיר מאחר והיא נידונה מול צרפת ולא מול הערבים.

- הערבים טענו שלא קיים בחלוקה העות'מאנית המנהלתית ווילאת בשם דמשק. המחוז הרחב, הפרובינציה, כונה ווילאת סוריה וסביב העיר דמשק עצמה ישנו רק מחוז מצומצם. לפיכך מערבית למחוז דמשק נמצאים אזורים לבנוניים ולכן ההחלטה אינה על א"י אלא על לבנון. מכך נובע שא"י הובטחה לערבים במסגרת המכתבים.

סעיף ב'

המטרה העיקרית של הסכם סייקס-פיקו הייתה מימוש השאיפות של צרפת ובריטניה במזרח התיכון ע"י חלוקת שטחי האימפריה העות'מאנית ביניהן. מדובר בהסדרה סודית שנעשתה ביניהן, ובשיתוף חלקי של רוסיה ואיטליה, עוד טרם נכבשה האימפריה, שמטרתה לבסס את שליטתן באזור מיד עם הכיבוש.

שניים מסעיפי ההסכם (ניתן להציג שניים מאלה):

1. שטחים בשליטה ישירה – כל אחת מהמעצמות קבלה לידיה שטח לשליטה ישירה - "האזור הכחול" – שלטון צרפתי ישיר; "האזור האדום" – שלטון בריטי ישיר.
2. שטחים "בהשפעה" – ע"פ ההסכם עתידות לקום שתי מדינות ערביות, בהשפעה של המעצמות - אזור A – שטח בו אמורה לקום מדינה ערבית בחסות צרפתית, אזור B – שטח בו אמורה לקום מדינה ערבית בחסות בריטית.
3. שטח שליטה משותף - "האזור החום" – המקומות הקדושים היו באזור שהוגדר לשליטה משותפת – בריטית-צרפתית-רוסית-איטלקית – מקו ראש הנקרה-הכנרת, לאורך נהר הירדן עד למרכז ים המלח (ללא הים עצמו) ומשם לחוף הים התיכון, מדרום לעזה.

שניים מן המאפיינים של ההסכם המתוארים במאמר (ניתן להציג שניים מאלה):

1. ההסכם הוא דוגמה לתהליך תיחום של אימפריות – ללא כל התחשבות בתנאי השטח או רצון התושבים. עם זאת יש בו גם אלמנטים חדשים –
2. לראשונה עלה רעיון לשליטה בינלאומית משותפת על שטח לאור חשיבותו הדתית לעולם כולו - רעיון שימשך להתקיים בכל התכניות המאוחרות לחלוקת א"י. קיומם של מקומות קדושים לשלושת הדתות בתא שטח מצומצם שממילא היווה מוקד לניגודי אינטרסים בין המעצמות, הביא לכך שלא הייתה ברירה אלא להכיר בו כשטח מיוחד המחייב התייחסות חריגה שטרם נעשה בה שימוש עד אז – הפיכתו לאזור שליטה בינלאומי.
3. הכרה בשאיפות דתיות-לאומיות (גם אם עדיין לא התייחסות קונקרטיה לשאיפות מדיניות) של תושבי האזור – במסגרת ההסכם סומנו על גבי המפה אזורים העתידים לעמוד לרשות תושבי האזור (התייחסות לאזור שעליו תקום מדינה ערבית בחסות צרפתית ואזור בו תקום מדינה ערבית בחסות בריטית).

שאלה 2- כיצד נקרע עבר הירדן מעל הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל / ישעיהו פרידמן

סעיף א'

הגורמים שהובילו להחלטה לנתק את עבר הירדן המזרחי מן הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל הם: הצורך הבריטי לפצות את השריפים:

- מכתבי מק-מהון - במהלך מלחמת העולם הראשונה, הוביל חוסיין בן עלי, האמיר של מכה ומדינה, בסיוע לורנס – ששימש קצין הקישור הבריטי למרד הערבי, שיתוף פעולה עם הבריטים נגד האימפריה העות'מאנית, תחת ההבטחה שעם סיומה יסייעו הם לו להקים ממלכה ערבית עצמאית בראשותו.
- גירוש פייסל מדמשק - במהלך הכיבוש הצבאי מינו הבריטים את פייסל, בנו של חוסיין, לשלוט זמנית בדמשק. בקיץ 1920, לאחר השתלטות צרפת על חלקה במנדט – סוריה ולבנון, הם גרשו את פייסל

מהשליטה לה זכה זמנית ע"י הבריטים. גירושו עורר כעס גדול אצל המשפחה השריפית ורצון עז לנקום בצרפתים. הם אף החלו בניסיונות לארגן מרד נגדם אך נבלמו.

צורך לשמור על יציבות שלטון עבדאללה בעבר הירדן:

לאחר שהבריטים מינו את עבדאללה, בנו של חוסיין, לשליט על עבר הירדן, הוא התגלה כחלש והתקשה מאוד לייצר יציבות שלטונית. הוא הרכיב קבינט אך ורק מלאומנים סוריים שברחו עם אחיו פייסל והיו עסוקים בשאיפות הנקם שלהם מול הצרפתים, הוא העדיף את הבדווים על פני האיכרים והסוחרים, וסבל מחוסר פופולריות הולך וגובר.

על מנת לשמור על יציבות שלטונו החליטו הבריטים – משרד המושבות בהובלת צ'רצ'יל שנשען על ייעוץ צמוד של לורנס ויאנג (יועץ מטעם משרד החוץ הבריטי) - לא להניח ליהודים להיכנס לאזור, באופן זמני, כדי לא לערער את היציבות שהושגה.

לאחר מכן, לאחר שמונו נציבים בריטיים לשני אזורים המנדט – עבר הירדן וא"י, הוחלט על קביעת הגבול על אפיק הנהר בשני מהלכים –

דיון פנים בריטי לגבי פיתוח מסחרי של אזור ים המלח (ניצול מסחרי של המחצבים היקרים שנמצאים באזור) –

- נציגי ממשלת א"י הציעו תיאום עם עבר הירדן ושיתוף ברווחים, והוסיפו הצעה לסלול מסילת ברזל מים המלח למפרץ אילת ולהקים שם נמל. הנמל והמסילה יהיו בשטח א"י, ללא תלות בעתיד עבר הירדן.
- נציג ממשלת עבר הירדן ציין כי לטובת הדיון עדיין חסרה קביעה של קו גבול – בין עבר הירדן לחיג'ז ובין א"י לחיג'ז.
- האיש ששלט בדיון היה פילבי, שמונה בינתיים לשליט עבר הירדן בפועל – שאיפתו הייתה הפוכה מזו של ממשלת א"י – ניתוק עבר הירדן מהתלות בא"י ולא היה לו כל עניין בשת"פ עם הציונים.
- עלה בידו להוביל את הדיון להחלטה על הפרדת הפיתוח של ים המלח ועל חלוקתו לאורכו – חלקו המזרחי לעבר הירדן וחלקו המערבי לא"י. לגבי הגבול הנמשך מדרום הים אל מפרץ אילת הוא קיבל את המלצת הפקידים – לכלול בשטח א"י את החלק המערבי של עמק הערבה וחלק מחוף המפרץ. כך נקבע הגבול מים המלח ועד למפרץ אילת.

בהמשך הקיץ של 1922 ביקש סמואל, הנציב הבריטי בא"י, משר המושבות צ'רצ'יל לקבוע בדחיפות את הגבול המערבי של עבר הירדן. הוא ביקש שאזור דרום הכנרת ורצועות הקרקע שממזרח לנהר הירדן (שאת רוחבן לא ציין) יצורפו לשטח א"י, בגלל תכניות המים שפיתח פנחס רוטנברג ובגלל טעמים אסטרטגיים. לדבריו, השארת שטחים אלה בתחום א"י אינם מהווים פגיעה בהבטחת העצמאות לערבים, "בארץ שממזרח לירדן". צ'רצ'יל הביע תמיכה בשיקולים המופעלים וביקש הבהרת הגבולות עצמם.

תוך פחות מחודש, הציג סמואל הצעה חדשה לגבול שעובר כולו בתוך מרכז אפיק נהר הירדן – מעקבה בדרום ועד לכנרת בצפון.

הטיעון שהציג לשינוי המהותי היה – "עבר הירדן" תגלה התנגדות תקיפה לכל קו גבול אחר. מאחר ועבדאללה לא היה כלל שותף לדיונים, ניתן להבין שסמואל התכוון אך ורק לפילבי. פילבי שלט בעבר הירדן באופן מוחלט והוגדר כעקשן, דעתן וחם מזג. לסמואל, שכונה ע"י ויצמן 'מוג לב', לא היו האומץ והיכולת לעמוד מולו ולכן הוא וויתר בעניין קביעת הגבול ובכך התמיה את צ'רצ'יל ואכזב את הציונים.

דיון

סעיף ב'

על פי המאמר, ההחלטה לנתק את עבר הירדן המזרחי מן הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל הייתה החלטה **לא לגיטימית**.

לדעת פרידמן קריעת עבר הירדן משטח א"י הייתה בלתי-לגיטימית ומנוגדת להתחייבות הבריטית בהצהרת בלפור ובכתב המנדט. היא תוצאה של פרוש דחוק ולא משכנע שנתן משרד המושבות להחלטות. המהלך נעשה ביוזמתם של לורנס ויאנג על רקע תחושת מחויבות אישית לתת פיצוי למשפחה השריפית – יוזמה שנשענה על טעות בשיקול והטעייה בידועין או שלא בידועין של צ'רצ'יל, שר המושבות.

במכתבי מק-מהון התחייבה בריטניה להכיר ב"עצמאות הערבית" ולתמוך בה בתנאי שיוציאו לפועל "מרד ערבי נגד האימפריה". כשמפרשים את הדברים לאור המציאות עולה כי –

- עצמאות ערבית - לאו דווקא הבטחה לבצע זאת תחת שלטון השריפים, שלא היו מקובלים על תושבי האזור. השלטתם על האזור הפכה לסתירה לזכות ההגדרה העצמית שכיוונה את בעלות הברית עם סיום המלחמה.

- מרד ערבי נגד האימפריה - תרומת הערבים בפועל לניצחון על האימפריה העות'מאנית הייתה מזערית וצבא בריטניה הוא שכבש את האזור, ולא הערבים.

כך שטענת לורנס שבריטניה חייבת 'חוב גדול' לאמיר פייסל ולאנשי שלומו, הייתה מגמתית ומטעה.

- לא במכתבים ולא בהצהרת בלפור הותוו גבולות מפורשים. בוועידת השלום בפריס עמדת המשלחת הבריטית הייתה שהגבול המזרחי האופטימלי צריך לעבור 20 עד 30 מייל בערך ממזרח לנהר הירדן. לכך נותן פרידמן מספר עדויות תומכות – למשל:

- בוועידת פאריס 1919 – הנציג הבריטי הציג תפיסה האומרת כי על הגבול המזרחי של א"י לעבור 10 מיל ממזרח לירדן.

- ינואר 1919 – **וייצמן** נפגש עם אנשי משרד החוץ והבין מהם כי הוא יכול לדרוש את כל עבר הירדן עד למסילה החיגיזית, ולכן הרגיש חופשי לשלב זאת בדרישה לוועדת השלום.

- יוני 1919 – בלפור שמע ממנהיגי הציונים כי פייסל צפוי להסכים לגבול מזרחי שיעבור סמוך למסילה. כשהוא כותב על כך בתזכיר בתאריך 1 באוגוסט 1919 הוא מנמק – צורכי התיישבות רחבה.

לורנס ויאנג התעלמו מעמדה זו והשפיעו על צ'רצ'יל בכוון שנראה להם נכון. שניהם שינו את דעתם לנוכח כישלונו של האמיר עבדאללה למשול בעבר הירדן והמליצו על צירופו לארץ-ישראל אך צ'רצ'יל, לאחר ששוכנע מנימוקיהם הראשונים הסכים רק להחליפו במושל בריטי.

פרידמן מביא גם את תיאור האופן בו הוכנס סעיף 25 לכתב המנדט, ואת תוכנו, כהוכחה לכך שהייתה כאן החלטה לא לגיטימית: שאיפת השר והיועצים במשרד המושבות, הייתה לבסס את שלטון עבדאללה בעבר הירדן ההחלטה נשמרה בסוד מפני הציונים אך הצליחה למצוא דרכה כסעיף בכתב המנדט שלא הופיע בטיטוה הראשונה והוכנס על מנת לסלול את הדרך להפרדה הדרגתית של עבר הירדן מא"י –

סעיף 25 – בשטחים השוכנים בין הירדן לבין גבולה המזרחי של פלשתינה, שטרם נקבע, רשאית בריטניה לעכב או למנוע את יישום תנאי המנדט הנראים בעיניה לא ישימים לתנאי המקום, ולעשות הסדרים לניהול שטחים אלה כפי שתמצא לנכון.

כלומר הבריטים לא מתחייבים לממש את הנחיות המנדט הנוגעות לציונים ('תנאים שאינם ישימים לתנאי המקום') בשטח שבין אפיק הירדן לגבול המזרחי, לכשיקבע כזה.

מהסעיף משתמע גם כי ההתחייבות הבסיסית של הבריטים היא באמת לא"י משני עברי הירדן, וכי הגבול המזרחי טרם הותווה והוא לא אמור היה להיות אפיק הירדן עצמו. אחרת לא הייתה סיבה להחרגה של סעיף 25.

סן-גיון פילבי, המושל שמונה לעבר הירדן, הוא שקבע סופית את הגבול החוצה את ים המלח והערבה עד עקבה ובהשפעתו כנראה, השלים הרברט סמואל את התוויית הגבול לאורך אפיק נהר הירדן, ולא מזרחה ממנו.

שאלה 3- ויצמן והצהרת בלפור: מנהיג ציוני כמדינאי בריטי / דני גוטוויין

סעיף א'

המחלוקת שהייתה בקבינט הבריטי על הנוסח של הצהרת בלפור הייתה ביטוי למחלוקת רחבה שהייתה במפלגה הליברלית בין המחזיקים בגישה הרדיקלית לאלה שהחזיקו בגישה הרפורמית. הרדיקלים שאפו לפרק את האימפריה העות'מאנית, לחלק את שטחיה בין המעצמות ובכך להשיג את מימוש השאיפות הבריטיות במרחב. הם ראו בהצהרת אהדה לציונות אמצעי לפירוק האימפריה העות'מאנית. הרפורמים שללו כל הצהרה פרו-ציונית מחשש שתפגע במדיניותם – הם שאפו לשמור על שלמות האימפריה העות'מאנית ולערוך בה רפורמות בלבד, שיאפשרו את קידום האינטרסים הבריטיים. המחלוקת על נוסח ההצהרה הייתה בעקבות השימוש במושג "בית לאומי". הרדיקלים שאפו להשתמש במונח בית לאומי בא"י כיוון שמונח זה מתאים לשאיפתם להקים פרוטקטורט בריטי בא"י, דבר שיוכל לפירוק האימפריה העות'מאנית. הרפורמים התנגדו להגדרה זו כפי שניתן לראות בהתנגדותם של מילנר ומונטגיו:

התנגדות מילנר:

מילנר סבר כי יכולה לקום התיישבות יהודית אוטונומית בא"י אך לא מדינה עצמאית, בפיקוח השלטון הבריטי. ההבחנה בין מדינה עצמאית, לבין קהילה יהודית אוטונומית בא"י הוא ההבדל בין חלוקת האימפריה העות'מאנית לבין שינוי מבני בלבד שלה באופן שיכיל גם שלטון בריטי. לכן ניסה להחליף את הנוסח של בית לאומי לעם היהודי, בנוסח של בית לעם היהודי.

התנגדות מונטגיו:

מונטגיו שהיה יהודי, טען כי היהודים הם דת ולא לאום. לכן הגדרת בית לאומי עבורם עתידה לפגוע במעמד האזרחי של יהודי בריטניה – הם יתווגו כבן לאום זר, יוטל ספק בנאמנותם ולמשל יכולתו לשמש כשר תוגבל – כך שהתמיכה בציונות היא ביטוי של אנטישמיות. לאור זאת הוא העדיף את המושג 'מקלט' במקום 'בית לאומי' – "מקלט לאותם יהודים שאין ביכולתם או ברצונם להישאר בארצות מגוריהם כיום". מונטגיו תמך בהבטחה בריטית להקלות בהגירה והתיישבות יהודית ומתן זכויות מקומיות בא"י. הצירוף של שלילת הלאומיות היהודית מצד אחד, והמרת "בית לאומי" בזכויות מקומיות, התאים לגישה הרפורמית שהתנגדה לפירוק האימפריה ושאפה לחולל שינוי מבני בלבד במשטר העות'מאני.

סעיף ב'

המטרה של פרסום הצהרת בלפור מבחינת הבריטים הייתה כאמצעי לפירוק האימפריה העות'מאנית. הגישה הרדיקלית ששלטה בבריטניה בחלקה השני של המלחמה – בראשות לוי-ג'ורג' בראש ממשלה, שאפה לקבל לידיה לשליטה ישירה את שטחי המזרח התיכון, אך עם כמה שפחות התחייבות ומחירים לבריטים. באמצעות פרוטקטורט באזור ישיגו הבריטים את מירב השאיפות שלהם באזור. זיהוי היהודים הציונים כקבוצה לה כדי לתת פרוטקטורט באזור קידמה את הרצון של הממשל הבריטי לפרסם הצהרת תמיכה בבית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל.

פרסום ההצהרה היווה ניצחון רדיקלי.

הציונות – בהובלת וייצמן, זיהתה את האינטרס הציוני כמשתלב עם האינטרס הבריטי רדיקלי שדגל בפירוק האימפריה. וייצמן עצמו הפך להיות מדינאי בריטי בשירות הרדיקליזם והוביל לקידום ההבטים הרדיקלים בעולם -

השפעה על הממשל האמריקאי (השפעה על יהודים תומכי וילסון על מנת שיתמוך בעצמו בפירוק האימפריה העותמאנית), הרוסי (השפעת היהודים בנוגע לפרוטקטורט רוסי בארמניה ובנוגע להמשך ההשתתפות במלחמה) והצרפתי (להתחמק מההתחייבות בסייקס-פיקו בהקשר לשליטה משותפת על א"י).
ויצמן גם נשלח בעצמו לסקל ועידה אמריקאית בראשות מורגנטאו שנועדה לקדם הסכם שלום נפרד בין תורכיה למעצמות ההסכמה, בניגוד להעדפות הבריטיות, והצליח בכך.